

WIDE GAPS, NARROW ESCAPES & HET KLEINE VERSCHIL

Wide Gaps, Narrow Escapes. I am Known as Rachab, the Broad
Athalya Brenner
Inaugurele rede, Amsterdam, 17-9-1998
15 blz.

en

Het kleine verschil. Man/vrouw-stereotypen in enkele moderne
Nederlandse vertalingen van het Oude Testament
Anneke de Vries
Kampen (Kok) 1998
182 blz., f 45,-

De publicaties van Brenner en De Vries hebben een aantal overeenkomsten. Zo richten beide auteurs hun aandacht op het Oude Testament, het Hebreeuwse deel van de bijbel. Beiden hebben oog voor de rol van vrouwen in verschillende bijbelteksten. En beiden lezen bijbelteksten, hetzij in de oorspronkelijke taal, hetzij in vertaling, met de nodige argwaan.

Verschillen zijn er ook tussen de auteurs. Brenner richt zich op de interpretatie en uitleg van oudtestamentische teksten en hun literaire waarden voor de lezer/es. De Vries bestudeert bijbelteksten en analyseert de keuzes en interpretaties van hun vertalers zoals deze in de verschillende bijbelvertalingen zijn opgenomen. Het werk van Brenner en De Vries is vanwege het multidisciplinaire karakter ook interessant voor taal- en literatuurwetenschappers, naast de beoogde doelgroep van bijbelwetenschappers en -vertalers.

Bij deze publicaties krijgt de lezer/es het gevoel vooral kritisch te moeten blijven op dat wat haar/hem aan bijbelteksten wordt voorgeschoteld. Want: lees maar, er staat niet zonder meer wat er staat. Het werk van Brenner daagt de lezer/es uit en is ook het meest gewaagd, omdat zij een nieuwe visie op een bekend verhaal presenteert. Het boek van De Vries getuigt van gedegen en nauwkeurig onderzoek, dat wellicht minder spannend is, maar wel nieuwsgierig maakt.

Brenner maakt in haar bijdrage duidelijk dat zij haar aandacht niet wil richten op de bedoeling van de bijbelauteurs. Naar deze intenties ging lange tijd en gaat nog vaak de primaire interesse van de meeste bijbelwetenschappers uit. 'Wat zou de auteur met deze passage bedoeld hebben en wat was het voor een

man?' vroeg en vraagt men zich dan af. Brenner wil de lezer/es van de bijbelverhalen met al haar intellectuele en wetenschappelijke vaardigheden als uitgangspunt voor het lees- en interpretatieproces nemen. De vraag van Brenner is, en daarmee wordt haar benadering van het terrein van de bijbeluitleg duidelijk: hoe zouden bijbelverhalen eruit gaan zien wanneer er met een modern en postmodern oog naar gekeken wordt, wanneer we onze eigen intellectuele en wetenschappelijke vragen aan de tekst zouden voorleggen in plaats van die van een mogelijke auteur? Dan zou er aandacht zijn, niet alleen voor de vragen rondom de auteur, maar ook voor de lezerspositie en voor literaire theorieën. Er zou eveneens aandacht zijn voor vragen naar identiteit, de betekenis van religie, oorlog, etniciteit, enzovoorts. Feminisme en bevrijding van onderdrukking zouden ook thema's in een dergelijke benadering kunnen zijn. De benadering van bijbelteksten vanuit het standpunt van de lezer/es kan nooit te vrij zijn. Deze wordt begrensd door de Hebreeuwse bijbeltekst zelf, door andere vroeg-joodse teksten en de nieuwtestamentische teksten.

Brenner geeft in het vervolg van haar rede een voorzet voor een herschrijving van een bijbelverhaal vanuit de intenties van de lezer/es. Zij geeft een fictieve autobiografie van een vrouwelijk personage, Rachab, de hoer. Rachab speelt een rol in twee hoofdstukken van het oudtestamentische boek Jozua. Het volk Israël wil het land Kanaän in bezit nemen en stuurt daartoe verspieters uit naar de Kanaänitische stad Jericho. Rachab, die een bordeel runt op de stadswal van Jericho, is de vrouw die deze verspieters helpt om aan haar stadsgenoten te ontkomen. Daar-

mee helpt zij het volk Israël de stad te veroveren. Uit dankbaarheid sparen de Israëlieten Rachab en haar familie. Rachab wordt later zelfs genoemd als één van de voormoeders van Jezus. Ze heeft dus een hele literaire carrière achter de rug, die voornamelijk door anderen bepaald en beschreven is.

Op dit punt gekomen gaat Brenner over in de ik-vorm. Op deze wijze onderstreept zij de eigen stem van Rachab. Het is nu de tijd om haar verhaal aan de lezer/es te vertellen. In haar autobiografie maakt Rachab korte metten met het idee dat zij uit geloofsovertuiging de Israëlitische verspieders heeft geholpen, toen zij in haar bordeel op de stadswal terechtkwamen. Een zeker pragmatisme en het zoeken naar een kans om te overleven wanneer haar stad in gevaar zou komen, waren volgens Rachab veel meer het motief.

De bijbelauteurs hebben de werkelijkheid van Rachabs leven proberen te verdoezelen en mooier gemaakt: wat zouden zij anders aan moeten met een hoerenmadam in hun geschiedenis? Bovendien werden zij in verlegenheid gebracht door het stilzwijgen van de geschiedenis over deze Rachab. Er was niets bekend over haar verdere lot. Ze werd gebruikt om het geloof van de joden en later ook van de christenen te promoten. De bijbelschrijvers zorgden ervoor dat Rachab uiteindelijk zou trouwen met een voor-aanstaand Israëliet en kinderen zou krijgen. Op die

manier is zij één van de voormoeders van Jezus geworden.

De waarheid echter is, zo stelt Rachab, dat zij geen echtgenote en moeder werd. En zoals de velen wier lot in de bijbel niet bekend is, leeft zij tot in eeuwigheid voort. Rachab is niet dood. Ze is nog altijd jong en verblijft nog steeds in haar geliefde Jericho. En zo heeft zij gezien hoe de stad weer opgebouwd werd, verwoest en herbouwd en hoe deze nog steeds en opnieuw opgeëist wordt: door Israëli's, door Palestijnen. En zij weet ook dat deze stad, net zoals zijzelf, zal blijven overleven, zolang ze een plaats heeft in de heilige teksten.

Het fraaie aan de oratie van Brenner is dat haar interpretatie van het verhaal van Rachab, verwoord als de autobiografie van Rachab, net zo veel recht van spreken heeft als de interpretaties en commentaren van de bijbelwetenschappers die haar voorgingen. De leeswijze van Brenner toont aan hoe fragmentarisch en willekeurig onze kennis en ons begrip van het Oude Testament is. Archeologische, exegetische, godsdiensthistorische vondsten bieden geen garantie voor de volledigheid van onze kennis en voor de levendigheid van de personages in de bijbelverhalen.

Genderstudies kan een belangrijke rol spelen in het vullen van de open plekken in onze kennis. Vragen over de sociaal-maatschappelijke, economische en culturele positie van vrouwen en mannen, kunnen ook aan de verschillende bijbelverhalen over vrouwen (en mannen) voorgelegd worden. Dat is wat Brenner uiteindelijk doet. Rachab blijkt een eigen verhaal te hebben, dat de geïnteresseerde lezer/es haar weet te ontfutselen. We kunnen ons als bijbellezer/es nu ook afvragen wat het verhaal van andere bijbelse vrouwen zoals Rispa, Tamar de koningsdochter, of Junia is geweest. Met het stellen van deze vragen en vele, vele andere, wordt bijbellezen weer een ademloze bezigheid. De vragen van de lezer/es worden gehonoreerd en leiden tot verder wikken en wegen van de tekst en de betekenis ervan voor de lezer/es, zonder dat daar een laatste woord over gezegd kan worden. Zo geldt keer op keer, ook na de autobiografie van Rachab: lees maar, er staat niet wat er staat.

Dit motto gaat ook op voor de verschillende vertalingen van de bijbel. Anneke de Vries bespreekt in haar boek een vijftal moderne Nederlandse bijbelvertalingen van het Oude Testament. De vertalers hebben hun arbeid op verschillende manieren aangepakt. Soms wilden zij het Hebreeuws, de oorspronkelijke taal, de grondtekst - ook wel brontekst genoemd - zo nauwkeurig mogelijk vertalen. Andere vertalingen wilden juist de tekst zo begrijpelijk mogelijk maken voor de lezer/es voor wie de vertaling bestemd was.

Wat ook de inzet van de vertalers geweest zal zijn,

zij zijn niet altijd even nauwkeurig geweest, zo laat De Vries zien. Onnauwkeurigheid signaleert zij onder meer in de tekstgedeelten waar het over mannen en vrouwen gaat. Daar vinden zij stereotiepe weergaven van mannen, vrouwen en hun eigenschappen.

De Vries verstaat onder man/vrouw-stereotypen generalisaties over de karaktertrekken van groepen mannen en vrouwen. Stereotiepe mannelijke karaktertrekken zijn onder meer de rationele, objectieve, intellectuele en dominante trekken. Voor vrouwen geldt dat zij als passief, bescheiden, emotioneel en intuïtief worden gezien. Vrouwen worden verder geassocieerd met het materiële, verleiding, verderf, ondergang en de donkere kanten van ervaring; mannen met denken, onvergankelijkheid en lichte kanten van de ervaring.

Stereotypen kunnen bestaan omdat ze instemming genieten en als normatief gezien worden. Op deze wijze worden sekseverschillen instandgehouden en gereproduceerd. Bijbelvertalingen hebben in deze instandhouding ook een rol gespeeld. De Vries neemt aan dat een tekstvertaling die een man/vrouw-stereotiepe bevat, ook invloed op de lezer/es heeft. De vertaling kan hen bevestigen in hun eigen stereotiepe denkbeelden of draagt eraan bij dat lezers stereotiep gaan denken. Bewustwording van deze stereotypen in een tekst is nodig alvorens men kan kiezen om op een andere manier te gaan spreken.

De Vries categoriseert de verschillen tussen de oorspronkelijke tekst of brontekst en de uiteindelijke vertalingen. De brontekst is de norm; daarvan wijken de vertalingen af. Zij let onder meer op toevoegingen aan en weglatingen in de brontekst, de volgorde waarin het verhaal verteld wordt, het gebruik van ontkenning, directe rede en de godsnaam, de weergave van vrouwenervaringen en conjuncties. Aan de hand van zeven oudtestamentische bijbelteksten bespreekt zij verschillen tussen brontekst en verschillende Nederlandse bijbelvertalingen en het voorkomen van stereotypen. Zij laat op onthutsende wijze zien hoe stereotiepe beelden in de verschillende vertalingen geslopen zijn, hoe geraffineerd soms de lezer/es in de genderideologie van de vertaling meegevoerd wordt.

Een voorbeeld geef ik van de vertaling van Hooglied 2:5. Het is er slechts één van de vele in het boek. Het vrouwelijke personage vertelt in dit gedeelte wat de liefde met haar doet en volgens De Vries kan dat het beste vertaald worden met: 'Want ziek van liefde ben ik'. De Nederlandse vertalingen kiezen echter voor een afzwakking van de gekozen woorden en maken de vrouw zo zwakker dan zij zichzelf ziet. 'Ik bezwijk van liefde', 'Ik bezwijk van liefde', 'Door liefde ontbreekt mij elke kracht' vertalen respectievelijk de Nieuwe Vertaling (1951), de Groot Nieuws Bijbel

(1983) en Het Boek (1988). De gebruikte woorden bezwijmen en bezwijken betekenen onder meer 'in onmacht vallen', 'sterven' of 'in kracht tekortschieten' en volgens De Vries is het geen toeval dat voor een vrouw het zwakste beeld wordt gekozen in de vertaling.

De Vries wil met haar boek duidelijk maken dat het inbrengen van stereotiepe denkbeelden in de bijbeltekst niet nodig en niet gewenst is. Bijbelvertalers dienen zich hiervan rekenschap te geven. Omdat er sinds enige jaren weer wordt gewerkt aan een nieuwe bijbelvertaling (Vertaling 2000), is een dergelijke alertheid van groot belang.

De bijdrage van De Vries is niet alleen een nauwkeurige en lezenswaardige analyse van bijbelvertalingen en hun stereotypen. Haar studie beschouw ik vooral ook als een oproep kritisch te zijn over datgene wat men leest. Ook een vertaling van de bijbel, voor zovelen een belangrijk boek, dient niet klakkeloos geaccepteerd te worden.

Mirjam Vermeij